

**NASCHOOOLSE FUNCTIONALITEIT
VAN HET SCHRIJFONDERWIJS**
Een bespreking van een
onderzoeksverslag

schrijfonderwijs

De nieuwe trend in het moedertaalonderwijs is: het moet functioneel zijn. Met die functionaliteit wordt bedoeld, dat de inhoud van het onderwijs moet aansluiten bij de latere werksituatie van de leerling. 'Arbeidsmarktgericht denken' slaat nu ook toe in de didactiek van het vak Nederlands.

Deze trend is in 1983 gezet door Blok & De Glopper, die onderzoek deden bij oud-leerlingen van lbo en mavo.

In hun kielzog verrichten nu diverse onderzoekers speurwerk naar de door het arbeidsveld gewenste vaardigheden van afgestudeerde middelbare scholieren. Niet alleen het onderwijs, maar ook het examen zal functioneler moeten worden. Tot deze laatste conclusie komen Janssen en Wolf, die onderzoek deden naar de functionaliteit van schoolse (inclusief examen) en naschoolse schrijftaken.

Kees Sluis, docent aan de lerarenopleiding van Hogeschool Holland in Diemen, ziet niet alleen positieve, maar ook negatieve gevolgen van dit 'functionalisme'.

Onderzoek voor functionalisten

Over 'onderzoek' is in *Moer* vaak schamper gesproken. Wat heb je nu aan onderzoek, dat in laboratoriumsituaties is gedaan in plaats van in de klas, of aan onderzoek waarin alle variabelen louter zijn bekeken op hun meetbaarheid?

De VON heeft zich altijd sterk gemaakt voor praktijkgericht onderzoek, dat wil zeggen onderzoek waarin de man of de vrouw in de klas

zich zou herkennen en waarvan de resultaten direct bruikbaar zouden zijn. Er zou in onderzoek ook niet teveel geïnventariseerd moeten worden, maar liever geconstrueerd: bijvoorbeeld een nieuwe aanpak voor een vakonderdeel.

Toch heeft het onderzoek dat ik in dit artikelje bespreek, een inventariserend karakter. Dat het desondanks ruimte in *Moer* krijgt, heeft te maken met het onderwerp: functionaliteit van het (examen)opstel. Het onderzoek van Tanja

Janssen heeft betrekking op de vraag: wat moet je in de praktijk — na je schooltijd — kunnen schrijven? Voor op 'functionaliteit' gerichte leraren bieden de resultaten van dit onderzoek dus aanknopingspunten voor de schrijfopdrachten die zij leerlingen in de klas verstrekken.

Over welke functionaliteit gaat dit onderzoek?

Eigenlijk bevat het boekje van Tanja Janssen *Kenmerken van schoolse en naschoolse schrijftaken* twee onderzoeksverslagen. Het verslag van het eerste onderzoek — niet door T. Janssen maar door T. Wolf verricht — heeft betrekking op de aansluiting van de schrijfvaardigheidsexamens op de oefenpraktijk die de meest gebruikte schoolboeken aanbieden.

Het tweede onderzoeksverslag — de hoofdmoot van dit boekje — gaat over de kenmerken van schrijfsituaties na het behalen van het lbo-, mavo-, havo- of vwo-diploma.

Beide onderzoeken bewegen zich rondom het eindexamen. Dat is geen wonder, als je weet dat deze onderzoeken deel uitmaken van het project 'Examenproblematiek in het voortgezet onderwijs', uitgevoerd door de Stichting voor Onderzoek van het Onderwijs (SCO) te Amsterdam.

Uit de Inleiding blijkt, dat dit onderzoek de kritiek op het opstel als examenvorm als achtergrond heeft. Uit de genoemde samenwerking met het CITO maak ik op, dat het uiteindelijke doel van dit onderzoek is om gegevens te verzamelen voor een nieuwe(?) examenvorm voor schrijfvaardigheid.

Sommige lezers zullen zich nu afvragen: is die nieuwe vorm er al niet via de Functionele Schrijfopdrachten voor mavo en lbo? Dat is voor deze schooltypen inderdaad het geval, maar Janssen beperkt zich — omdat het onderzoek al in 1986 werd afgesloten — tot 'het oude, traditionele schrijfvaardigheidsexamen mavo, havo en vwo'. Betekent dit dat de Functionele Schrijfopdrachten ook in het havo en vwo zullen worden ingevoerd? Ik hoop het niet (vergelijk mijn artikel in *Moer* 1988/1), maar het zou kunnen...¹

Schoolboekopdrachten in vergelijking met het examenopstel

Het door Janssen samengevatte onderzoeksverslag van Wolf vergelijkt de antwoorden op twee vragen: a) met wat voor opdrachten wordt schrijfvaardigheid in de meest gebruikte schoolboeken geoefend? en b) met wat voor opdrachten wordt schrijfvaardigheid geëxamineerd?

Bij 13 van de 28 kenmerken constateert Wolf verschillen tussen de oefen- en examenopdrachten. Belangrijke verschilpunten zijn onder meer:

- de weinige inhoudsgegevens die de examenopdrachten bevatten;
- het extra materiaal dat in examenopdrachten ontbreekt, met name voor havo en vwo;
- de doelspecificaties die in de oefenopdrachten weinig voorkomen, maar in de examens wel;
- de publieksspecificaties die juist in de examens niet worden gegeven;
- de stijl-, opbouw- en lengteaanwijzingen die in de examens meestal niet voorkomen, maar in de schoolboeken wel.

Wolf concludeert uit bovenstaande gegevens, dat de stelvaardigheidsexamens voor mavo, havo en vwo nog veel kunnen winnen aan curriculumvaliditeit.

Eerder merkte ik al op, dat Wolfs onderzoek in 1986 werd afgesloten, zodat de examens van de laatste jaren niet in zijn analyse zijn opgenomen. Ik heb de indruk, dat het aantal aanwijzingen voor de leerling in de examenopdrachten toeneemt.

Onderzoek naar naschoolse schrijfsituaties

Volgens de regels der onderzoekskunst deed Janssen eerst een vooronderzoek naar de schrijfsituaties in het naschoolse leven van lbo-, mavo-, havo- en vwo-gediplomeerden. Hierbij stuitte zij op een drietal problemen, die ik hierna met de door haar gekozen oplossing behandel.

A Het bleek niet eenvoudig om werkende jongeren en hun chefs te interviewen over de inhoud van allerlei schrijfsituaties. Zij spreken eenvoudig niet de taal van de onderzoeker als

het gaat om aspecten als doel, werkwijze en inbedding van geschreven teksten. Dit heeft Janssen ertoe gebracht om via eenvoudige taal naar grote precisie te streven in de omschrijving van de schrijfsituaties. Een lijst van punten die zij aan de geënuquêteerden in het hoofdonderzoek voorlegde, laat ik hier volgen.

Kenmerk	Korte omschrijving
CONTEXT	het sociale domein waarbinnen het schrijven plaats vindt, resp. — de school/de opleiding van de jongere — het werk/beroep van de jongere — het privéleven van de jongere
PUBLIEK	de sociale afstand tussen schrijver en lezer: de tekst is bestemd — voor de jongere zelf — voor bekende(n) — voor onbekende(n)
OPENBAARHEID	de omvang van het publiek: — voor eigen gebruik — voor één ander — voor meer anderen
HULP	al dan niet hulp krijgen bij het schrijven
VOORBEREIDING	zich al dan niet voorbereiden op het schrijven
MATERIAAL	de aanwezigheid van extra materiaal waaruit tijdens het schrijven geput kan worden
VERSIE	al dan niet een kladversie schrijven
LENGTE	tekstlengte: — minder dan een halve pagina — een halve tot 1 pagina — 1 tot 2 pagina's — 2 tot 3 pagina's — meer dan 3 pagina's
TIJD	de tijd die aan schrijven besteed wordt: — minder dan 10 minuten — 10 tot 30 minuten — 30 tot 60 minuten — meer dan 60 minuten

Naast deze kenmerken hebben we nog twee aspecten bij het onderzoek betrokken: het *be-lang* dat de respondenten aan de beheersing van de verschillende situaties heeschten, en de *frequentie* waarmee deze situaties in het dagelijkse leven van de jongeren voorkomen. Het kenmerk *tekstsoort*, ten slotte, is gespecificeerd in onze omschrijvingen van de verschillende schrijfsituaties.

B Er bleek een behoorlijk verschil te zijn tussen de schrijfsituaties van studerende in hun vervolgopleiding en van werkende jongeren op hun werkplek. Alleen in de vervolgopleidingen trof zij aan: werkstukken, artikelen, opstellen, reclameteksten en samenvattingen; uitsluitend in werksituaties werden genoemd: formulieren, balansen, rekeningen en contracten. In het hoofdonderzoek brengt Janssen de 24 in het vooronderzoek omschreven situaties terug naar 15 (waaronder één open situatie). Schrijfsituaties die te zeer gericht zijn op een bepaalde beroeps- of opleidingscategorie laat zij weg. Met deze beperking dreigt Janssens onderzoek mijns inziens weer te algemeen te worden. Een contract opstellen, een order of factuur maken, een reclametekst of een circulaire schrijven vallen zo buiten de boot. Er bleef overigens nog wel een gevarieerd scala van schrijfsituaties over.

Schrijfsituaties uit de vragenlijsten:

- 1 *Korte notities of aantekeningen maken*
Bijvoorbeeld een memootje schrijven, notities maken van een telefoongesprek.
- 2 *Een eenvoudig formulier invullen*
Bijvoorbeeld een verlof- of vakantiebriefje, een urenstaat, een bestelbonnetje.
- 3 *Een vrij ingewikkeld formulier invullen*
Bijvoorbeeld een schadeformulier voor de verzekering, een werknemers- of loonbelastingverklaring, een aanvraagformulier voor een studiebeurs.
- 4 *Een persoonlijke brief schrijven aan een vriend(in), familielid of goede bekende*
Bijvoorbeeld een brief schrijven aan iemand die jarig is.
- 5 *Een standaardbrief afmaken*
Bijvoorbeeld voor je werk gegevens invullen op een standaardbrief aan klanten of leveranciers.
- 6 *Een kort zakelijk briefje schrijven (hooguit een halve pagina)*
Bijvoorbeeld een verzoek- of bedankbriefje aan een instantie, een bedrijf of kennis.
- 7 *Een lange overtuigende brief schrijven waarin je je standpunt met argumenten onderbouwt (tenminste 1 pagina)*
Bijvoorbeeld een bezwaarschrift aan een officiële instantie, een klachtenbrief aan een bedrijf.

- 8 *Een sollicitatiebrief schrijven*
- 9 *Een samenvatting maken van een (tijdschrift)artikel of boek*
Bijvoorbeeld in opdracht van een leraar/werkgever, of voor zichzelf, ter voorbereiding op een examen of proefwerk.
- 10 *Een verslag schrijven over ervaringen in een stage, werkweek of excursie*
Bijvoorbeeld een stageverslag in het kader van een opleiding of een verslag van een congres.
- 11 *Een werkstuk, scriptie of onderzoeksverslag schrijven*
Bijvoorbeeld naar aanleiding van boeken of over een onderzoekje/laboratoriumexperiment.
- 12 *Een verslag schrijven over een vergadering of discussie*
Bijvoorbeeld notulen maken van een werkbespreking of een verslag schrijven van een discussie op school.
- 13 *Een dag- of weekrapport schrijven over werkzaamheden die zijn verricht*
Bijvoorbeeld een dagrapportje schrijven om collega's op de hoogte te stellen van de stand van zaken op een afdeling.
- 14 *Een verhaal, opstel of gedicht schrijven*
Bijvoorbeeld over verzonnen of werkelijke gebeurtenissen.
- 15 *Een andere schrijfsituatie (vul in)*

C Om enig recht van spreken te hebben over naschoolse schrijftaken in het algemeen is het nodig om zorgvuldig de mensen te selecteren die je over deze schrijfsituaties ondervraagt. Janssen richt zich tot vier groepen:

- a werkende jongeren in de leeftijd van 20 jaar;
- b jongeren van 20 jaar die een vervolgopleiding doen;
- c docenten aan vervolgopleidingen die aan deze jongeren les geven;
- d functionarissen van overheidsdiensten en bedrijfsleven die aan deze jongeren leiding geven.

Hoewel Janssen in haar boek beschrijft welke moeite zij heeft gedaan om voldoende representatieve medewerk(st)ers aan dit onderzoek te vinden, moet ik constateren dat

- het aantal onderzochte personen betrekkelijk klein is: 318 jongeren en 92 docenten en chefs;
- het aantal non-respondenten van de enquête die Janssen heeft opgesteld, groot is: 35% bij de jongeren en 50% bij de docenten en chefs;
- het aantal chefs dat meewerkte gering is, zodat enkele beroepscategorieën niet of nauwelijks vertegenwoordigd zijn.

De constatering maakt duidelijk, dat de resultaten van het onderzoek met grote voorzichtigheid moeten worden bekeken. Het is jammer

dat financiële en personele beperkingen de waarde van een onderzoek als dat van Janssen zo ernstig beïnvloeden.

Kenmerken van naschoolse schrijftaken

Kijken we naar de resultaten van Janssens onderzoek, dan zijn er acht schrijfsituaties, die het meest voorkomen bij jongeren van 20 jaar:

- een korte notitie maken;
- een eenvoudig formulier invullen;
- een vrij ingewikkeld formulier invullen;
- een persoonlijke brief schrijven (sit. 4)
- een kort zakelijk briefje schrijven (sit. 6)
- een samenvatting maken (sit. 9)
- een verslag van een stage, werkweek of onderzoek maken (sit. 10 + 11);
- vragen beantwoorden (ingevuld bij sit. 15, met name door studerenden).

Het schrijven van lange overtuigende brieven blijkt het minst voor te komen.

Opvallend is dat jongeren op school meer moeten schrijven dan in werksituaties of in hun privéleven. Ook blijkt — en dat is voor de hand liggend — dat lbo/mavo-gediplomeerden minder en kortere stukken schrijven dan havo/vwo-gediplomeerden.

Het publiek waarvoor de jongeren schrijven is in 35% van de gevallen aan hen persoonlijk bekend. Bij ingewikkelde formulieren invullen en bij het schrijven van brieven (sit. 5, 6 en 8) waren zij minder bekend met het lezerspubliek. Bij een redelijk groot aantal situaties (ongeveer 30%) is het publiek 'meerhoofdig', hetgeen een extra moeilijkheid biedt.

In drie situaties krijgen (of vragen) jongeren meestal hulp bij het schrijven: bij het invullen van ingewikkelde formulieren, bij het schrijven van sollicitatiebrieven en bij het maken van werkstukken. Volgens de docenten en chefs wordt ook in andere situaties regelmatig wat hulp geboden.

In veel schrijfsituaties (met uitzondering van situaties 4, 14 en 15) is sprake van enige voorbereiding op het schrijfkarwei. Een vergelijkbare uitkomst biedt de vraag naar de aanwezigheid van ondersteunend materiaal, bijvoorbeeld een voorbeeldtekst, een handleiding, een naslagwerk of aantekeningen. Bij beide kenmerken gaat het om 70 tot 80% van de gevallen.

Bij langere schrijfproducten maken leerlingen

vrijwel altijd een kladversie: situaties 7, 8, 11 en 12. In deze vier situaties, en bij het maken van een samenvatting of een stageverslag, kost het schrijven de meeste tijd.

Naschoolse schrijftaken in vergelijking met het examenopstel

Net zoals Wolf constateerde bij de vergelijking met de schoolboekopdrachten, constateert Janssen een grote discrepantie met het examen. Het schrijven van brieven komt in de examens weinig voor. Hetzelfde geldt voor het schrijven van een samenvatting (met uitzondering van het vwo). Het schrijven van een verslag komt in de examens zelfs nooit voor. Het is trouwens opvallend, dat deze schrijfsituatie ook in de schoolboeken nauwelijks geoefend wordt; dit geldt voor de brief en de samenvatting in veel mindere mate. Anderzijds is het schrijven van verhalen of opstellen in het examen 'oververtegenwoordigd', met name in de mavo-examens. Wat het kenmerk 'publiek' betreft, zien we dat zowel in de schoolboeken als in het examen een publieksaanduiding meestal ontbreekt. Dit terwijl in de schrijfsituaties op het werk het publiek meestal omschreven is.

Ook qua voorbereiding en aanwezigheid van extra materiaal is er een duidelijk verschil tussen de examen- en de naschoolse (schrijf-)situatie: bij het examen is meestal sprake van onvoorbereid schrijven zonder steunmateriaal. Hierop sluit aan, dat op het examen vaak de 'eerste versie' van het schrijfprodukt wordt ingeleverd, terwijl deze in werksituaties als 'kladversie' wordt gezien.

In werksituaties wordt ook vaak een aanduiding van de gewenste omvang van het schriftsel gegeven; in examensituaties niet.

Naar een nieuw soort examen voor schrijven?

Hoewel Janssens steekproef aantallen betrekkelijk klein zijn, meent zij toch te mogen concluderen dat het huidige examenopstel in de mate van relevantie of functionaliteit voor de naschoolse toekomst van leerlingen te wensen overlaat.

Op grond van haar bevindingen komt zij met een vijftal — vrij algemene — aanbevelingen

voor de verbetering van de stelvaardigheidsexamens van mavo, havo en vwo:

- 1 er zou een grotere verscheidenheid aan tekstsoorten (w.o. briefopdrachten) aan bod moeten komen;
- 2 er zou een specificatie gegeven moeten worden van het publiek waarvoor geschreven wordt;
- 3 men zou enigerlei voorbereiding op het schrijven moeten eisen;
- 4 men zou extra materiaal moeten aanbieden, waaruit examenkandidaten tijdens het schrijven kunnen putten;
- 5 men zou een specificatie van de vereiste lengte van de te schrijven tekst moeten geven.

Ik wil hierbij opmerken, dat met name de derde aanbeveling rijkelijk vaag is. Deze aanbeveling lijkt alleen te realiseren bij de Gericht Schrijven-examenvorm. Trouwens, de meeste aanbevelingen zijn *nu* al realiseerbaar, als men voor *deze* examenvorm kiest.²

Gevolgen van Janssens onderzoek

In deze laatste paragraaf wil ik graag nog enkele positieve en negatieve gevolgen van deze onderzoeken bespreken.

a Het zou mij niet verbazen, wanneer binnen enige tijd een verandering komt in de stelvaardigheidsexamens voor havo en vwo. De verandering van de examens voor mavo en lbo (waarbij de Functionele Schrijfopdrachten werden ingevoerd) heeft immers een vergelijkbare voorgeschiedenis. Ook toen lag er een onderzoeksverslag (Blok & De Gloppe 1983)³ ten grondslag aan het meer functioneel maken van het examen. Het is overigens een wonder, dat het opstel tot op de dag van vandaag zo'n grote plaats in het onderwijs is blijven innemen. In de eerste druk van zijn handboek *Zeggen-schap* (1975) levert Jan Griffioen al ongezouten kritiek op het opstel (pp. 151-152).⁴

b Zal deze verandering van de stelvaardigheidsexamens in alle opzichten een verbetering vormen? Kijk ik naar de resultaten van Janssens onderzoek, dan stel ik bij twee punten mijn vraagtekens. Op de eerste plaats laat Janssen de tekstsoort 'verslag maken' (situaties 10, 11, 12, 13) weg bij haar aanbevelingen voor de schrijfexamens. Kan een Functionele Schrijfopdracht deze tekstsoort ook niet

operationaliseren? Op de tweede plaats heeft het bijvoegen van extra ondersteuningsmateriaal het gevaar in zich, dat dit materiaal de leerling niet aanspreekt of zelfs in verwarring brengt. In zo'n situatie wordt het schrijfexamen trouwens meer een leesexamen.

c Een positieve kant van Janssens onderzoek (en dat van Wolf) is, dat het leraren én schoolboekschrijvers wijst op de vele verschillende kenmerken van de schrijftaak. De specificatie van bijvoorbeeld tekstsoort, publiek en lengte in de schrijfp opdracht aan de leerlingen wordt nog te vaak 'vergeten'.

d Door de publikatie van dit soort onderzoeken dreigt het gevaar van 'overaccentuering' van het functionele. Door louter te kijken naar de werk- en opleidingssituaties van gediplomeerden komt het accent geheel te liggen bij het zakelijk schrijven. We moeten ons echter realiseren, dat er ook leerlingen zijn, die zich meer uitgedaagd voelen door creatieve opdrachten waarin ze hun verbeeldingskracht en stilistisch talent kwijt kunnen. Mijns inziens moeten we ervoor oppassen dat we het schrijfonderwijs niet terugbrengen tot het toepassen van sjablonen voor verschillende soorten brieven. Dat zou alle creativiteit doden en de saaiheid van het vak Nederlands bevorderen.

T. Janssen *Kenmerken van schoolse en naschoolse schrijftaken. Een analyse van schoolboekopdrachten, examenopdrachten en naschoolse schrijftaken* SCO-rapport nr 137.

Prijs f 13,— (excl. porto).

Te bestellen bij: Stichting Kohnstamm Fonds voor Onderwijsresearch, mevrouw W. Sargentini, Grote Bickersstraat 72, 1013 KS Amsterdam, tel. 020 — 264547.

Noten

- 1 Zie Sluis, K. 'Is Functioneel Schrijven het nieuwe examenheil?' In: *Moer* 1988/1, pp. 2-7.
- 2 Vergelijk de publikaties van de SLO over Gericht Schrijven, zowel voor havo/vwo als voor mavo/lbo. Besteladres: SLO, afdeling Verkoop, Postbus 2041, 7500 VB Enschede.
- 3 Blok, H. & K. de Glopper *Taal voor het leven: meningen van oud-leerlingen lbo en mavo over hun taalgebruik* Harlingen (SVO/Flevodruk), 1983.
- 4 Griffioen, Jan *Zeggen-schap. Grondslagen en een uitwerking van een didactiek van het Nederlands in het voortgezet onderwijs* Groningen, 1975¹.